

فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاقی پژوهی

سال پنجم • شماره چهارم • زمستان ۱۴۰۱

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 5, No. 4, Winter 2023

اجrai عدالت در اخلاق فضای مجازی باتکیه بر آموزه‌های اسلامی

سبحان نقدی‌پور*

doi: 10.22034/ethics.2023.50488.1568

چکیده

یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای عصر تکنولوژی، فضای مجازی است که بسیاری از حوزه‌های زندگی انسان عصر حاضر را دربرگرفته است و آن چنان بازنگی او عجین گشته است که تصور زندگی بدون آن را به سختی ممکن ساخته است. ارزش‌های اخلاقی که در فضای واقعی جریان دارد، در این جهان نوبانیز جریان دارد. یکی از مهم‌ترین و با ارزش‌ترین اصول اخلاقی که نقش سازنده در اخلاقی شدن فضای مجازی دارد، اصل اخلاقی «عدالت» است. عدالت در فضای مجازی، معنا و مفهومی فراگیر دارد که بسیاری از شئون زندگی فردی و اجتماعی شهروندان دنیا مجازی را دربرگرفته است. هدف این پژوهش، پاسخ به سؤالاتی ناظر به مسئولیت‌های اخلاقی افراد مرتبط با فضای مجازی بر اساس اصل اخلاقی عدالت است. از یافته‌های این پژوهش هنجارها، بایدها و نبایدها و نیز گذهای اخلاقی افراد مرتبط با فضای مجازی بر اساس اصل اخلاقی عدالت است. روش تحقیق از نظر گذاری اطلاعات، کتابخانه‌ای و رصد میدانی فضای مجازی و از نظر ارائه اطلاعات، تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است.

کلیدواژه‌ها

عدالت، اخلاق، فضای مجازی، اخلاق فضای مجازی، اخلاق و حقوق سایبری.

sobhan.naghdiipoor68@gmail.com

* پژوهشگر و دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۶ | تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۱۱/۱۰

■ نقدی‌پور، سبان. (۱۴۰۱). اجرای عدالت در اخلاق فضای مجازی باتکیه بر آموزه‌های اسلامی. **فصلنامه اخلاق پژوهی**. ۱۷(۵)، ۱۷۲-۱۰۳.

doi: 10.22034/ethics.2023.50488.1568

مقدمه

لزوم رعایت عدالت در زندگی فردی و اجتماعی انسان از ضروریاتی است که بر هیچ عقل سليم و فطرت پاکی پوشیده و مخفی نیست. بی تفاوتی نسبت به عدالت و نشر ظلم در جامعه از جمله آسیب‌های جدی جوامع انسانی است که سبب گسترش شرور و نابودی نیکی و نیکوکاری می‌شود. با گسترش عدالت، هر فردی از اجتماع سعی می‌کند خود را به فضای اخلاقی آراسته کرده و از پلیدی و رذائل دوری کند. از این‌رو، اصل اخلاقی عدالت به سبب نقش بازدارنده و پیشگیری از رشتی‌ها می‌تواند به حفظ و ارتقای سلامت مادی و معنوی فرد و اجتماع کمک کند که و از گسترش ناهنجاری‌ها جلوگیری کند. در باب اهمیت عدل این نکته کفایت می‌کند که بن‌ماهیه و اساس نظام عالم هستی از آسمان‌ها گرفته تازمین و نظامهای تشریعی و اخلاقی، بر اصل بنیادین عدالت پایه‌ریزی شده است؛ «بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ» (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۲، ج ۴، ص ۱۰۲).

عدالت از معنا و مفهومی فراگیر برخوردار است، که تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی انسان را دربرگرفته است. یکی از شئون زندگی انسان امروزی، زیست در فضای مجازی است. از این‌رو، عدالت، تمام شئون زیست در فضای مجازی را نیز شامل می‌شود.

فضای مجازی^۱ که مرکب از دو واژه «فضا» و «مجازی» است به فناوری‌ای اطلاق می‌شود که از طریق اتصال شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنتی، هستی یافته است. امروزه مصداق بارز فضای مجازی فناوری‌های الکترونیکی و الکترومغناطیسی مانند رایانه، اینترنت، تلفن همراه و شبکه‌های اجتماعی است.

ساختمار فضای سایبر که ماهیت حقیقی افراد را در پس صفر و یک پنهان می‌دارد، این مجال را فراهم می‌سازد تا در پشت این ارقام که پنهان‌گر هویت ایشان است، مرتكب اعمالی شوند که در فضای واقعی، بعيد است دست به ارتکاب آنها بزنند (اللهیاری و مجیدی پرست، ۱۳۹۳، ص ۱۴۶).

فضای سایبر به خاطر ویژگی‌هایی که دارد می‌تواند ماهیت حقیقی کاربران را پنهان کرده و این مجال را فراهم سازد که افراد با مخفی کردن هویت واقعی خود مرتكب اعمالی غیر اخلاقی شوند که به راحتی در فضای واقعی دست به ارتکاب آن نمی‌زندن. همچنین به جهت عدم حضور فیزیکی اسباب پرهیز افعال غیر اخلاقی نظری احساس گناه، شرم، حیا و... که جنبه‌های

بازدارندگی برای فاعل اخلاقی دارد، پاییندی به اخلاق کمتر فعلیت می‌یابد. این ویژگی سبب می‌شود زیست اخلاقی کاربران در دنیای مجازی به خطر بیافتد. بر این اساس، زیست مجازی کاربران همانند زیست واقعی آنان در دنیای حقیقی، نیازمند رعایت اخلاق و یکسری ضابطه‌های اخلاقی است. از آموزه‌های وحیانی اسلام قابل استبطاط است که اصل عدالت به عنوان یکی از ظواط اخلاقی، برای اخلاقی شدن فضای مجازی لازم و ضروری است. از این‌رو، لازم است با مراجعه به آموزه‌ها و احکام اخلاقی قرآن کریم، روایات و سیره عملی اولیاء دین، مفهوم و شیوه‌های اجرای عدالت در اخلاقی فضای شدن فضای مجازی مورد بررسی قرار گیرد؛ هرچند که اصطلاح عدالت در فضای مجازی در متون دینی نیامده است.

به رغم فحص نویسنده، درباره پیشینه موضوع عدالت در اخلاق فضای مجازی، کتاب یا مقاله و پژوهش جامعی پیدا نشده است و شاید نزدیکترین تحقیقاتی که به این موضوع صورت گرفته، آثار زیر باشد: بیران، (۱۳۹۴) در مقاله‌ای کوتاه در روزنامه جام جم با عنوان «فضای مجازی و عدالت اجتماعی»، به کارکردهای مثبت فضای مجازی در حوزه عدالت اجتماعی پرداخته است. همچنین عاملی (۱۳۸۴) در مصاحبه‌ای مختصراً با خردناکه همشهری با عنوان «عدالت در عالم مجاز/عدالت فضای مجازی»، به نقش فضای مجازی در تحقیق عدالت توزیع، برداخته است.

آنچه این نوشتار را از دیگر تحقیق‌ها در این زمینه تمایز می‌کند، افزون بر رویکرد و نگاه اخلاقی محض به موضوع، به اهتمام پژوهش حاضر بر بررسی تفصیلی معنا و مفهوم عدالت در فضای مجازی و مسئولیت‌های عادلانه افراد مرتبط با فضای مجازی و نیز ارائه کُدهای اخلاقی به منظور تطبیق مفهوم عدالت بر مصاديق و نحوه عمل، به آن در فضای مجازی برمی‌گردد.

با توجه به نکات پیش‌گفته، پژوهش حاضر ضمن بیان معنای عدل ورزیدن، به تبیین مسئولیت‌های افراد مرتبط با فضای مجازی، بر اساس اصل اخلاقی عدالت و راههای تحقق عدالت در فضای مجازی -از نگاه آموزه‌های اسلامی- پرداخته است. روش پژوهش حاضر از نظر گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و رصد میدانی فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و از نظر ارائه اطلاعات، تحلیلی و ارزیابی هدف، کاربردی است.

ضرورت مراعات اصل اخلاقی، عدالت در فضای محاذی

در جهان کنونی که فضای مجازی آن را تسخیر کرده و تمام شئون آن را تحت حکمرانی خود

درآورده است، خروج از زمینه عدالت، موجب تجاوز و تصرف حقوق مادی و معنوی افراد و جوامع می‌گردد و سبب رخت بستن امنیت اخلاقی از میان جوامع انسانی می‌شود. تجاوز به عدالت توسط افراد مرتبط با فضای مجازی، جوامع انسانی را از مسیر اخلاق خارج کرده و انسانیت را دچار رکود و سقوط خواهد کرد.

ضرورت عدالت با هم زمانی دنیای سایر موضوعیت اساسی یافته است؛ زیرا اطلاعات و ارتباطاتی که به سرعت در فضای مجازی رد و بدل می‌شوند اگر مبتنی بر زیر پا گذاشتن عدالت باشند با سرعتی شتابگیر جامعه جهانی را به نابودی سوق خواهند داد. «پیوند و اتصال به شبکه جهانی اینترنت، به روشنی گویای این واقعیت است که ویرانگری و آسیب‌رسانی می‌تواند در یک لحظه، سراسر جهان را فرگیرد» (الله‌یاری، مجیدی‌پرست، ۱۳۹۳، ص ۱۴۶). در طرف مقابل، نیز توسعه‌پذیری دنیای مجازی، ظرفیتی فراهم کرده تا عدالت به‌گونه‌ای در جهان گسترش یابد که در طول تاریخ بشری سابقه نداشته است.

اصل عدالت در فضای مجازی از منظر آموزه‌های وحیانی می‌تواند محیط سالمی را به وجود آورد که فضای اخلاقی چون حفظ حریم خصوصی، مراعات حقوق الناس، صداقت و امانت‌داری را در این فضا حکم‌فرما سازد که در این صورث فضای مجازی به محیطی اخلاقی تبدیل شده و افراد را در راه رسیدن به کمال و هدف غایی اخلاق که همان رضوان‌الله باشد (حسینی‌زاده، ۱۳۹۹، ص ۸۵)، یاری می‌نماید. در غیر این صورت، این فضا به محیط فساد، فحشا، بی‌بند و باری، تجاوز و انحرافات جنسی مبدل خواهد شد و افراد را از کمال و هدف غایی دور می‌سازد.

مفهوم‌شناسی

بررسی و تحلیل «اصل اخلاقی عدالت در فضای مجازی» مستلزم آن است که مفاهیم عدالت، افراد مرتبط با فضای مجازی و گُد اخلاقی به طور مختصر روشن شود:

عدالت

عدالت از مفاهیمی است که انسان برای درک مفهوم آن نیازمند به تعریف نیست؛ چه آن که انسان به صورت فطری مصادیق آن را درک می‌کند و همین فطری بودن آن است که موجب شده تعریف‌های آن در جوامع مختلف بسیار به هم نزدیک باشد (شجاعی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۷). «عدل» در

لغت نقیض جور (جوهري، ۱۴۲۶، ج ۵، ص ۱۷۶۰) است و به معنای حد متوسط بین افراط و تقریط، (زبیدي، بي تا، ج ۱۵، ص ۴۷۱) رعایت مساوات، (راغب اصفهاني، ۱۳۸۲، ص ۵۵۲) رعایت تناسب کيفير و پاداش با عمل و حکم به حق (زبیدي، بي تا، ج ۱۵، ص ۴۷۱) آمده است. همچنین در معنای راه، (فراهيدى، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۲۹) فديه و معادل غير هم جنس (زبیدي، بي تا، ج ۱۵، ص ۴۷۱) به کار رفته است و چون انساني را به اين صفت توصيف کنند، منظور آن است که قول و قضاوتش پسندideh و پذيرfته است (فراهيدى، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۲۹).

عدالت در فرهنگ اخلاقی دارای دو معنای عام و خاص است (زرقى، بي تا، ج ۲، ص ۲۲۵ و ۲۲۹ / ۱۳۷۷، ص ۴۸۵) عدالت به معنای عام، «حکومت عقل عملی بر دیگر قوای نفسانی مثل وهم، خیال، غصب و شهوت است. نتيجه حکومت عقل بر قوای نفسانی، اعتدال قواست. کسی که عقل بر وجودش حکومت کند، غصب و شهوت و همچو معادل می شود؛ چنانکه نه راه افراط می روند، نه راه تقریط و جز به فرمان عقل و شرع حرکت نمی کنند» (تهرانى، ۱۳۹۲، ج ۱۴، ص ۴۸).

«عدالت» به معنای خاص که صفت فعل است و ناظر به رفتار آدمی، در محاورات عرفی دارای چهار معنا و کاربرد است. نخستین معنای عدالت، مراجعات حدود است؛ به اين معنا که انسان در گفتار و کردار خود حدود عقلی و اخلاقی را مراجعات نماید و بر خلاف عقل و اخلاق چيزی نگويد و کاري نکند. «اگر کسی در گفتار و کردار خود حدود عقلی و شرعاً را مراجعات کند و بر خلاف عقل و شرع چيزی نگويد و کاري نکند، عادل ناميده می شود» (تهرانى، ۱۳۹۲، ج ۱۴، ص ۵۰). دومين معنای عدالت رعایت تساوي و اجتناب از تعبيض است؛ به اين معنا که اگر انسان با گروهي از افراد مختلف مواجه است، بين آنها جز به استحقاق تقاضي نگذارد و با همه يكسان رفتار کند. سومين معنای عدالت رعایت حقوق ديگران است؛ به اين معنا که هيچ کس و هيچ چيز را از حق خود محروم نسازد (تهرانى، ۱۳۹۲، ج ۱۴، ص ۵۱). آخرین معنا و کاربرد عدالت که از کلام امام علی(ع) برگرفته شده است به معنای قرار دادن و قرار یافتن هر چيز در جای خود است؛ «الْعَدْلُ يصْنَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا» (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷) (این مفهوم از عدالت که مفهومی کهنه از عدالت است، بدین معناست که هر چيز و هر کس، در هر حوزه و جايگاهی، آنجا قرار گيرد که بایسته و شایسته آن است» (دلشد تهرانى، ص ۸).

از آنجا که عدالت در همه ابعاد زندگی انسان، باید رعایت شود، عدالت از جنبه های گوناگون دارای اقسام است. عدالت در يك تقسيم بندی به عدالت اجتماعی و عدالت فردی تقسيم می گردد. از جمله مهم ترین عواملی که سبب هرج و مرج و بيمار شدن جامعه می شود، بي عدالتى

اجتماعی است که خود اقسامی دارد: عدالت در ریاست و رهبری، عدالت در قضاوت، عدالت در سیاست. عدالت فردی، به این معناست که انسان در محیط شخصی خود، گناه نکند و مرتکب حرام و جرم نشود (تعریف فقهی عدالت). عدالت در فقه، به معنای ترک گناه کیره و عدم اصرار بر گناهان صغیره است (فیض، ۱۳۷۸، ص ۳۳۷).

واژه عدالت در حوزه علوم اجتماعی و فلسفه سیاسی، عمدها در معانی خاص به کار می‌رود که ناظر به دو امر است که ارسسطو در کتاب مشهورش (اخلاق نیکوماخوس) به آنها اشاره کرده است. او عدالت را به دو بخش تقسیم کرده است: ۱) عدالت توزیعی؛ ۲) عدالت کیفری. (دیبا، ۱۴۰۰، ص ۵۱). عدالت توزیعی ناظر به اصول حاکم بر توزیع عادلانه منافع و مسئولیت‌های اجتماعی در حوزه امور مادی نظیر توزیع مواد غذایی، مراقبت‌های بهداشتی، برخورداری از سرپناه، درآمد و ثروت و غیر این موارد نظیر حق رأی و آزادی بیان است (واعظی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۱).

عدالت کیفری با مجموعه عملکردهای ثابت و نظام‌های سازمانی که برای تحديد و نظم بخشی اعمال شهروندان و پایدار کردن کنترل‌های اجتماعی و پیشگیری از جرم و اجرای ضمانات‌ها و بازپروردی مجرمان و حمایت شهروندان وجود دارند، شکل می‌گیرد (دیبا، ۱۴۰۰، ص ۵۲، به نقل از رادرفورد).

عدالت مورد نظر در این پژوهش، تمامی شکل‌های عدالت به معنای خاص را دربر می‌گیرد و نمی‌توان آن را محدود به نوع خاصی از عدالت کرد و هر کدام از وجوده مفهوم عدالت به معنای خاص در موقعیت خاص ساییری، معنا پیدا می‌کند؛ چنان که وجوب عدالت، مطلق است و در حق افراد خاصی نیست، بلکه تمامی افراد اعم از کارمند، کارگر، معلم، مغازه‌دار، راننده، پزشک و ... را با معنای خاص خود شامل می‌شود.

افراد مرتبط با فضای مجازی

فعالیت‌های ساییری در حوزه فضای مجازی در سه حیطه تولید و ترویج، کاربری و بهره‌برداری، حاکمیت و سیاست‌گذاری دسته‌بندی می‌شود. از این‌رو، افراد مرتبط با فضای مجازی به همه‌کسانی که به نوعی با فضای مجازی در ارتباط هستند، اطلاق می‌شود؛ اعم از تولیدکنندگان و مرورگان محتوای ساییری، کاربران عادی و نهادهای حاکمیتی.

منظور از «تولید محتوا» کلیه «فعالیت‌هایی است که برای تولید محتوا (به صورت‌های متى، صوتی تصویری و مانند آن) و تولید نرم‌افزار و سخت‌افزار در عرصه فاوا انجام می‌شود» (رحمتی،

۱۳۹۶، ص ۱۸۳). منظور از محتوا، داده‌ها^۱ و اطلاعاتی مجازی است که از طریق فضای سایبری توزیع می‌شوند که می‌تواند در قالب متن، صوت، تصویر ویدیو یا فایل کاربردی باشد و به لحاظ موضوعی هم شامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، دینی، آموزشی، سرگرمی و ... می‌شود. مقصود از ترویج کلیه تلاش‌هایی است که برای رساندن محتوای سایبری به دست کاربران و استفاده‌کنندگان از طریق ارائه خدمات و اشتراک‌گذاری محتوای سایبری، انجام می‌شود.

مقصود از «کاربری و بهره‌داری»، هر گونه استفاده از محتوا یا امکانات فضای مجازی و نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای مربوط به آن اعم از مطالعه مطالب یک سایت، دانلود یک کتاب یا مقاله یا فایل صوتی و تصویری، گشت و گذار در اینترنت و عضویت در شبکه‌های اجتماعی است. منظور از «نهادهای حاکمیتی» افراد و سازمان‌هایی هستند که از نظر قانونی موظف به سیاست‌گذاری، تدوین قانون و نظارت بر امور مرتبط با فضای مجازی هستند که عمدهاً بر دوش مرکز ملی و شورای عالی فضای مجازی، دولت و به وزیره وزارت‌خانه‌های ارتباطات و فناوری اطلاعات، آموزش و پرورش، اطلاعات، علوم، تحقیقات و فناوری، فرهنگ و ارشاد اسلامی، مجلس شورای اسلامی، قوه قضائیه، شورای عالی انقلاب فرهنگی، سازمان صدا و سیما، نیروی انتظامی به وزیر پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات (فتا)، کارگروه تعیین مصاديق مجرمانه، سازمان تبلیغات اسلامی و حوزه‌های علمیه به عنوان متولی تربیت و اخلاق جامعه است. مقصود از کُد اخلاقی، آیین‌نامه و دستورالعمل اجرایی اصل اخلاقی عدالت در فضای مجازی است. «کُد اخلاقی دستورالعمل اجرایی یک آموزه یا قاعده اخلاقی است» (حسینی قلعه بهمن، ۱۳۹۶، ص ۹۲).

اجرای عدالت در فضای مجازی

ویژگی‌های فضای مجازی همچون امکان مخفی کردن هویت واقعی، زمینه‌ها و بستر زیر پاگذاشتن عدالت و ظلم و ستم به افراد و جوامع انسانی را به راحتی فراهم می‌آورد. از این‌رو، اصل اخلاقی عدالت در حوزه اخلاق فضای مجازی نیز رخ کرده و موجب قوام و پایداری نظام اخلاق فضای مجازی می‌گردد و غفلت از این نکته افراد را در پیمودن مسیر درست تکامل و نیل به مراتب والای سعادت اخروی باز می‌دارد.

عدالت در تولید و ترویج محتوا

اولین کاربرد اصل اخلاقی رعایت عدالت، مربوط به تولیدکنندگان محتوا و ترویج‌دهندگان محصولات سایبری است. عدالت که ناظر به رفتار سایبری تولیدکنندگان و ترویج‌کنندگان محتوای سایبری است، می‌تواند دلایل چهار معنا و کاربرد باشد. نخستین معنای عدالت، رعایت حدود است؛ به این معنا که تولیدکنندگان و ترویج‌کنندگان محتوای سایبری در تولیدات و ترویجات سایبری خود حدود اخلاقی، شرعی، عقلی و قانونی را مرااعات نمایند و بر خلاف شوونات اخلاقی، عقلی، قانونی و شرعی محتوای تولید و ترویج ننمایند. چنین عدالتی با احترام گذاشتن این افراد به فرهنگ، سنت و باورهای مذهبی کاربران و اجتناب از تولید و توزیع هر داده‌ای که با این مؤلفه‌ها در تضاد است، به دست می‌آید.

دومین معنای عدالت، عدالت توزیعی است؛ به این معنا که محتوای تولید شده را به درستی بین افرادی که به آن نیاز دارند و قصدی بر استفاده غیر اخلاقی از آن ندارند، توزیع و ترویج کنند و با تفاوت نگذاشتن بین کاربران، محصولات سایبری را بدون تبعیض در اختیار آنان قرار دهنند. عدالت توزیعی با فراهم نمودن زمینه دسترسی کاربران به محتوای سایبری و مقابله با هر آنچه که مانع دسترسی بدان است، به دست می‌آید.

سومین معنای عدالت، رعایت حقوق سایبری کاربران در تولید و ترویج و بازنشر داده‌های سایبری است؛ به این معنا تولیدکنندگان و بازنشر کنندگان سایبری هیچ کاربر و استفاده‌کننده‌ای را از حقوق سایبری خود همانند دسترسی آزاد به اطلاعات و داده‌های مجازی، امنیت سایبری، حفظ اطلاعات و داده‌های شخصی و نیز حفظ حریم خصوصی آنان محروم نسازند و با هر مانع

«عدالت» اصلی فرآگیر برای همه افراد مرتبط با فضای سایبری است که می‌تواند چارچوب منطقی را در فضای مجازی حاکم نماید؛ به گونه‌ای که هر فردی در هر موقعیت سایبری اعم از موقعیت تولید و ترویج، کاربری و حاکمیتی قرار گیرد به وظیفه عادلانه خویش عمل می‌کند که از این طریق زمینه اخلاقی شدن فضای مجازی فراهم می‌گردد. عدالت در فضای مجازی از جمله الزامات اخلاقی است که بحث درباره آن، دامنه‌ای وسیع دارد. دامنه این الزام اخلاقی می‌تواند تمام رفتارهای سایبری افراد مرتبط با فضای مجازی حتی جزئی‌ترین افعالی که از آنان در ارتباط با فضای مجازی سر می‌زند، در بر گیرد.

و آسیبی که به حقوق سایبری آنان لطمه می‌زند، مقابله کنند. آخرین مفهوم و کاربرد عدالت برای صاحبان این حوزه سایبری، قرار دادن و قرار یافتن هر محتوای سایبری تولید شده و ترویج یافته در جای خود است؛ بدین معنا که تولید محتوای سایبری و رساندن آن به دست کاربران به گونه‌ای باشد که بایسته و شایسته است آن است. در مقابل ارزش اخلاقی رعایت عدالت در تولید و ترویج محتوای سایبری، ظلم و ستم است. ظلم و ستم در تولید و ترویج محتوای سایبری به این معناست که صاحبان این حیطه سایبری، فعالیت سایبری خود را در قالب اضرار و آزار به دیگران، نقض مالکیت مادی و معنوی کاربران و همچنین سرق اطلاعات آنان تنظیم نمایند؛ به گونه‌ای که با محتوای تولیدی یا ترویجی خود به حقوق کاربران اعم از حقوق سایبری، مالی، جانی، روانی، آبرویی و ... تجاوز کنند. از دیگر معانی ظلم و ستم در حیطه تولید و ترویج سایبری، محروم ساختن کاربران از حقوق سایبری همچون مانع شدن در دسترسی آزادانه کاربران به کسب اطلاعات و دانش در فضای مجازی و نقض حریم خصوصی کاربران است.

بعضی از مصاديق و گذهای اخلاقی اصل عدالت در حیطه تولید و ترویج محتوای سایبری عبارت است از تقاویت قائل نشدن بین کاربران در ارائه خدمات سایبری؛ پرهیز تولیدکنندگان نرم افزار از نقض حریم خصوصی کاربران؛ دغدغه‌مندی و تلاش در جهت حفظ اطلاعات کاربران؛ عدم سوء استفاده از اطلاعات کاربران توسط تولیدکنندگان نرم افزار و استارت آپ‌ها؛ بالابردن کیفیت ساختار و الگوریتم امنیتی نرم افزارها در جهت جلوگیری از هک و سرقت اینترنتی؛ عدم انتشار و ترویج بدافزار و هر نرم افزاری که به امنیت آن اطمینان ندارند؛ مراءات کردن شئونات اخلاقی در ساخت فیلم و کلیپ؛ عدم تولید محتوای سایبری غیر اخلاقی؛ عدم انتشار و اشتراک‌گذاری محتوای سست‌کننده معنویت و اخلاق در شبکه‌های اجتماعی؛ احترام‌گذاشتن به فرهنگ و عقاید مخاطب در تولید و ترویج محتوا.

یکی از گذهای فضایل اخلاقی که در علم اخلاق اسلامی ذیل عدالت خوانده می‌شود، راستی و صداقت است. ابوعلی مسکویه بیست و یک فضیلت تحت «عدالت» ذکر می‌کند که نخستین آنها صداقت است (مسکویه، ۱۳۸۴، ص. ۴۴). از این‌رو، یکی از گذهای خدشه‌نایزی عدالت در حیطه تولید و ترویج محتوای سایبری، راستی و صدق است. راستی و صدق نقش فراوانی در تمام مراحل تولید و خدمات محتوا رساندن آن به دست کاربر دارد و بدون آن آسیب فراوانی به افراد جامعه وارد می‌آید. کذب و دروغ، نیرنگ، شیادی، سرقت، ریا، دوچهرگی، خلاف‌گویی، عوام فریبی، تملق و دهها رذیله دیگر از مظاهر فقدان راستی و صدق در فعالیت‌های سایبری است که

صدق و راستی در رفتار و گفتار

رفتار و گفتار تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان محتوای سایبری باید با واقعیت مطابقت داشته باشد؛ بدآن معنا که این افراد هر آن چه که تولید و پخش می‌کنند، راست و صادق باشد و از بیان مطالبی که خلاف واقع است، پرهیز کنند، امام صادق (ع) می‌فرماید: «مَنْ صَدَقَ لِسَانَهُ زَكَىْ عَمَلَهُ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۴).

بعضی از کُدها و آین نامه‌های اجرایی صدق و راستی در حوزه تولید و ترویج محتوای سایبری عبارت است از عدم تولید محتوای فیک و جعلی برای کسب درآمد و افزایش دنبالکنندگان، پرهیز از ارسال و بازنشر محتوای غیر واقعی / جعلی (فیک)؛ تولید و اشتراک‌گذاری آنچه که حقیقت است و دوری از تقطیع و ارسال یک جانبه و ناقص اخبار و اطلاعات؛ اجتناب از بیان مطالب خلاف واقع در ساخت اخبار و کلیپ؛ توصیف عین واقعیت در ساخت داده‌های متی، عکسی و فیلمی؛ دقیقت در منابع اطلاعاتی قوی و محکم برای ساخت و انتشار محتوای سایبری از جمله اخبار؛ عدم تولید و انتشار اخباری که به صحّت و سقّم آن اطلاع کافی ندارد؛ رعایت اصول سود رسانه‌ای در ساخت محتوای سایبری.

صدق و راستی در نیت و قصد

صدق و راستی در نیت برای تولیدکنندگان و انتشاردهندگان محتوای سایبری به معنای آن است

که این افراد در فعالیت سایبری، انگیزه‌ای جز حق و حقیقت نداشته و هدف خود را برعالیت سایبری خدای پسندانه متمرکز نمایند. این افراد قصد و نیت خود از تولید و نشر داده‌های مجازی، را برای خداوند متعال و خدمت به بندگان او خالص کرده که در نتیجه به واسطه راستی و صداقت در نیت از انحرافات متداول در انگیزه‌ها، مانند کسب درآمد از هر طریقی، خودنمایی و سوءاستفاده از اطلاعات دیگران دوری می‌کنند. پیغمبر گرامی اسلام (ص) درباره اهمیت صدق و راستی در تمام حوزه‌های انسانی از جمله نیت می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ وَ إِنَّ الْبِرِّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ» (پابند، ۱۳۸۲، ص ۵۷۲).

بعضی از کدهای رفتاری فضیلت اخلاقی صدق و راستی در نیت برای تولیدکنندگان و ترویج دهندهای سایبری عبارتند از در نظر گرفتن انگیزه‌های الهی برای ارسال اخبار و محتوای تصویری مجازی؛ اجتناب از ریا و خودنمایی در ساخت و ارسال محتوای سایبری؛ در نظر گرفتن آسایش و آرامش زندگی مردم در تولید و ترویج محتوای سایبری.

عدالت برای کاربران و استفاده‌کنندگان

دومین کاربرد اصل اخلاقی عدالت برای افراد مرتبط با فضای مجازی ویژه کاربران و استفاده‌کنندگان و بهره‌وران از فضای مجازی است. نخستین معنای عدالت برای کاربران سایبری، رعایت حدود است؛ به این معنا که کاربر در فعالیت‌های سایبری خود اعم از رفتارها و گفتارهای سایبری حدود اخلاقی و عقلی را مراقبات کند و بر خلاف حکم عقل وجود اخلاقی خود چیزی نگویید و فعالیت سایبری انجام ندهد. به چنین کاربری که در گفتار و کردار سایبری خود حدود اخلاقی را مراقبات کند و بر خلاف وجود اخلاقی فعالیت سایبری انجام ندهد، «عادل» گفته می‌شود.

دومین معنای عدالت برای کاربران رعایت تساوی و اجتناب از تبعیض و یا همان عدالت توزیعی است؛ به این معنا که اگر در فضای مجازی با گروهی از افراد مختلف مواجه شویم، بین آنها جز به استحقاق تقاضوتی نگذارد و با همه یکسان رفتار کنند. چنین عدالتی با فراهم نمودن زمینه دسترسی دیگر کاربران به فضای سایبری و مقابله با هر آنچه که مانع دسترسی بدان است، به دست می‌آید.

سومین معنای عدالت، رعایت حقوق سایبری دیگر کاربران است؛ به این معنا که هیچ کاربر و استفاده‌کننده‌ای را از حقوق سایبری خود همانند دسترسی آزاد به داده‌های مجازی، حفظ

اطلاعات و داده‌های شخصی و نیز امنیت سایبری و حفظ حریم خصوصی آنان محروم نسازد و با هر مانع و آسیبی که به حقوق سایبری آنان لطمه می‌زند، مقابله کنند. آخرین مفهوم و کاربرد عدالت برای کاربران، قرار دادن و قرار یافتن هر فعالیت سایبری کاربر در جای خود است؛ بدین معنا که کاربر در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به گونه‌ای فعالیت نماید که بایسته و شایسته است آن است. این مطلب در بسیاری از موارد با مراجعه کاربران به وجودان اخلاقی خود به دست می‌آید؛ بدین معنا که کاربران برای شناسایی فعالیت سایبری خود که آیا چنین فعالیتی مطابق عدالت در جای خود انجام گرفته یا نه، می‌توانند به وجودان اخلاقی خود رجوع کرده و حکم آن را شناسایی کنند.

در مقابل اصل عدالت برای کاربران فضای مجازی، رذیله اخلاقی ظلم و ستم است. ظلم و ستم کاربران در فعالیت‌های سایبری ممکن است نسبت به دیگران و یا نسبت به خویشتن صورت پذیرد. ظلم و ستم به دیگران به این معناست که کاربران فعالیت سایبری خود را با تجاوز به حقوق سایبری و محروم ساختن آنان از دسترسی به آن حقوق، آزار و اذیت مجازی و یا تجاوز به مالکیت مادی و معنوی آنان همراه سازند. مفهوم ظلم و ستم نسبت به خود کاربر به معنا آن است که کاربر، فعالیتی در فضای مجازی انجام دهد که سبب آسیب به معنویت، اخلاق و هر آنچه که امانت الهی در نزد اوست شود و او را از دستیابی به بالاترین حد کمال که رسیدن به مرتبه قُرب و رضوان الهی باشد، باز بدارد (گرامی، ۱۳۹۶، ص. ۹۹). خداوند متعال -در قرآن کریم- هر گونه تعدی به حدود الهی و گذر از مرزهای انسانیت که در اخلاق به آن رذائل اخلاقی گفته می‌شود را مصدق ظلم به خویشتن انگاشته و می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ» (سوره طلاق، ۶۵، آیه ۱).

از جمله گذهای اخلاقی عدالت برای کاربران فضای مجازی آن است که به حقوق و حدود دیگران از جمله حریم شخصی آنان احترام گذاشته و به آن تجاوز ننمایند. کاربران نباید با فعالیت سایبری خود موجبات محروم ساختن دیگران از دسترسی به حقوق سایبری همچون دسترسی به شبکه‌های اجتماعی، فراهم کنند. همچنین تعدی نکردن به حدود الهی در فعالیت‌های سایبری، رها نگذاشتن خود در خواسته‌های شهوانی در فضای مجازی، بهره‌برداری صحیح از نعمت فضای مجازی، غافل نشدن از شکوفاسازی استعدادهای انسانی و غفلت نکردن از تربیت و تربیتی نفس انسانی، از دیگر آین نامه‌های اجرایی اصل عدالت برای کاربران فضای مجازی است. بعضی دیگر از کدها و دستورالعمل‌های اجرایی اصل اخلاقی عدالت و دوری از ظلم برای

کاربران فضای مجازی عبارت است از:

پرهیز از فعالیت‌های مجازی که موجب فیلتر شدن شبکه‌های اجتماعی می‌گردد؛ اجتناب از هک و سرقت اینترنتی؛ اجازه گرفتن از دیگران جهت عضویت آنان در کانال‌ها و شبکه‌های اجتماعی؛ عدم عضویت و دنبال نکردن کانال‌های غیراخلاقی؛ پرهیز از پرسه‌زنی‌های بی‌هدف در شبکه‌های اجتماعی و اتلاف وقت؛ دقت کاربران در استفاده از محتوای سایبری سالم و اخلاقی؛ پرهیز از تماشای فیلم و عکس‌های غیراخلاقی و مضرب به معنویت و اخلاق.

از منظر آموزه‌های دینی یکی از گونه‌های کاربرد عدالت در فضای مجازی، گفتار عادلانه است: «وَإِذَا قُسْطُمَ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَاقُرْبَى» (سوره انعام، ۸، آیه ۱۵۲). گفتار عادلانه تمام وجوه تعاملات مجازی کاربران اعم از گفتاری و شنیداری، کشی و واکنشی آنان را در بر می‌گیرد. بر این اساس، کاربران در گفت و گوهای مجازی خود به انصاف و عدالت صحبت نمایند و از حرفاً‌هایی که برای دیگران و نیز جامعه ضرر دارد حفظ کند. همچنین وقتی که دیگران را قضاوت می‌کنند، حقوق آنها را لحاظ کرده و هرگز دشمنی با اشخاصی، آنان را از مسیر عدالت در تعاملات مجازی خارج نکنند؛ «وَلَا يَجْرِي مَنْكُمْ شَتَانٌ قَوْمٌ عَلَى الَّتِي تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلْتَّقْوَى» (سوره مائدہ، ۵، آیه ۸). علامه طباطبائی در باره معنای آیه ۵ سوره انعام می‌نویسد:

باید مراقب گفتارهای خود باشید و زبان خود را از حرفاً‌هایی که برای دیگران نفع و بآضرر دارد حفظ کنید و عاطفه قربت و هر عاطفه دیگری شما را به جانبداری بیجا از احدی و ادار نکنید و به تحریف گفته‌های دیگران و تجاوز از حق و شهادت بناحق یا قضاوت ناروا و ادار نسازد (علامه طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۵۱۹).

یکی از نکات مهم مربوط به گفتار عادلانه در فضای مجازی، ارائه معیار و ضابطه به کاربران است تا به وسیله آن متوجه شوند که چه کلام و سخنی مصدق گفتار عادلانه است. بر اساس آموزه‌های دینی، یکی از معیارهای پی بردن به گفتار عادلانه آن است که کاربران خود را در جای دیگران ببینند، هر چه را برای خود می‌پستندند، برای دیگران نیز پیستندند و از هر چه برای خود بیزارند برای دیگران نیز بیزار باشند. بر اساس این ضابطه و معیار، کاربر باید توجه داشته باشد که در فضای مجازی دوست دارد دیگران با او چگونه گفتاری داشته باشند؟ چنین فردی همان‌گونه که دوست دارد و موقعیت دارد دیگر کاربران در تعاملات مجازی با کلامی نیکو و پسندیده با او گفت و گو کنند، خود نیز مطابق آن با دیگر افراد گفت و گو و تعامل داشته باشد. امیرالمؤمنین علی (ع) در وصیت به فرزندش، این معیار معاشرتی را این گونه توصیف می‌فرماید: «یا بُنَى

اجْعَلْ نَفْسِكَ مِيرَانًا فِيمَا يَبَنَكَ وَيَبَنَ غَيْرِكَ فَأَحْبِبْ لِغَيْرِكَ مَا تُحِبْ لِنَفْسِكَ وَإِكْرَهْ لَهُ مَا تَكْرَهْ لَهَا وَلَا تَظْلِمْ كَمَا لَا تُحِبْ أَنْ تُظْلَمْ» (نهج البلاغة، نامه ۳۱).

کاربران در صورتی می‌توانند گفتار عادلانه را رعایت کنند که این معیار را همیشه در دست داشته باشند، یعنی پیوسته خود را به جای دیگران فرض کنند. در این صورت است که در تعاملات مجازی، کلامی را بر زبان نمی‌آورند که موجب آزار و رنجش دیگران شود؛ چون دوست ندارد در مورد خودش چنین سخنانی گفته شود.

از گُدهای اخلاقی گفتار عادلانه در فضای مجازی درست صحبت کردن و بیان متناسب کلمات و جملات در نحوه گفت‌و‌گو چت و پیامک است که بدون خشونت، همراه با رعایت ادب کلامی و عاری از کلمات نامناسب و زشت باشد. همچنین به دور بودن ظاهر و محتوای کلام کاربر از تحقیر و کوچک کردن دیگران، دقت در انتخاب واژه‌های گفت‌و‌گو برای انتخاب کلمات زیبا و دوری از الفاظ سبک، زشت و رکیک نیز از دیگر کدهای این اصل اخلاقی در فضای مجازی است.

از دیگر آین نامه‌های اجرایی اصل اخلاقی گفتار عادلانه کاربران در فضای مجازی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: اتخاذ واژه‌ها و کلمات مناسب در پیام‌های صوتی، تصویری و متی؛ رعایت ادب در مناظرات و مشاجرات مجازی؛ دوری از دادزن و صحبت بلند در پیام‌های صوتی و تصویری؛ دقت در استفاده از استیکر و ایموجی مناسب در گپ‌ها و گفت‌و‌گوهای مجازی؛ عدم ارسال عکس و پیام که سبب سوءتفاهم می‌شود؛ دوری از به کار بردن الفاظ رکیک و قبیح در گفت‌و‌گوی مجازی؛ دوری از تحریف گفته‌های دیگران؛ پرهیز از فحش و ناسزاگویی در مشاجرات مجازی؛ اجتناب از توهین و افترا در بحث‌هایی که در کanal و شبکه‌های اجتماعی صورت می‌گیرد و اجتناب از پیام‌های آشیان که حاوی واژه‌های تهاجمی است.

رعایت عدالت از سوی نهادهای متولی فضای سایبر

سومین کاربرد اصل اخلاقی عدالت، مربوط به نهادهای حاکمیتی و متولیان فضای مجازی است. مفهوم عدالت برای این دسته افراد که برگرفته از معنای عدالت از دیدگاه افلاطون است به معنای آن است که این افراد به وظایف خاص خود عمل کرده و در انجام وظایف کوتاهی ننمایند؛ عدالت از دیدگاه افلاطون آن است که «آدمی وظیفه خاص خود را انجام دهد. یعنی طبقات مختلف جامعه، زمامداران، پیشه وران، سپاهیان و پاسداران، تنها به وظیفه خاص خود

عما (كنت)» (اترك، ١٣٩٢، ص ١٠٥).

افزون بر این مفهوم، بعضی از معانی عدالت همچون مراعات حدود، یکسان رفتار نمودن بین افراد، محروم نساختن دیگران از دسترسی به حقوق سایری و قرار دادن هر چیز در جای خود، در نهادهای متوالی، فضای سایر معنا پیدا می‌کند.

مفهوم عدالت توزیعی برای متولیان سایبری به معنای توزیع عادلانه امکانات فضای مجازی، گسترش همگانی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، مراقبت‌های سایبری، تهیه سرپناه سایبری امن و اخلاقی برای شهروندان سایبری، فراهم نمودن فضای مجازی در جهت درآمد و ثروت همگانی و غیر این موارد نظیر حق رأی و آزادی عمل و بیان در فضای مجازی است. رفتار عادلانه برای متولیان سایبری با رعایت کردن حقوق سایبری شهروندان دنیای مجازی، محروم نساختن دیگران از دسترسی به فضای مجازی و ابزارهای آن، جلوگیری و مقابله با موانع استفاده صحیح از فضای مجازی و نیز تفاوت نگذاشتن بین افراد در ارائه خدمات سایبری معنا پیدا می‌کند.

عدالت کیفری برای متولیان ساییری با نظم بخشی به فضای مجازی و اعمال شهر وندان مجازی و پایدار کردن کنترل های اجتماعی و پیش گیری از رذایل اخلاقی و جرم های ساییری و اجرای ضمانت ها و بازپروری مجرمان ساییری و حمایت از شهر وندان مجازی، محقق می شود. عدالت کیفری برای متولیان ساییری می تواند با سیاستگذاری صحیح و تصویب قوانین با پشتونه معنبر علمی و اجرای دقیق آن قوانین در جهت احفاظ حقوق افراد در فضای مجازی و نیز به وجود آوردن دیوارهایی جهت صیانت از اطلاعات شخصی و حریم خصوصی کاربران و مقابله و مجازات با متجاوزان حریم خصوصی، معنا پیدا کند. همچنین می تواند با دغدغه مندی نسبت به معنویت و اخلاق در فضای ساییر، مراعات کردن حدود اخلاقی در اجرای سیاست های ساییری و برخورد صحیح با تولیدکنندگان و انتشاردهندگان محتواهای غیر اخلاقی، محقق شود.

در مقابل اصل خلاقی عدالت و بیهوده متولیان ساییری، رذیله اخلاقی ظلم و ستم است. متولیان ساییری زمانی به ظلم و ستم گرفتار می‌شوند که در انجام وظایف ساییری غفلت و کمکاری کرده و با تصویب نکردن قوانین و یا تصویب قوانین اشتباه، موجبات تضییع حقوق شهروندان مجازی را فراهم کنند. امیر المؤمنین علی (ع) خطاب به حاکمان و سیاست‌گذاران می‌فرماید: «هَإِذَا دَعَّكَ نَفْسُكَ إِلَى ظُلْمِ النَّاسِ عِنْدَ الْقُدْرَةِ عَلَى ذَلِكَ فَادْكُرْ قُدْرَةَ اللَّهِ (عَزَّ وَجَلَّ) عَلَى عُقُوبِكَ وَذَهَابِ مَا أَتَيْتَ إِلَيْهِمْ عَنْهُمْ وَبَقَاءِ مَا أَتَيْتَ إِلَى نَفْسِكَ عَلَيْكَ» (طوسی، ۱۴۱۴، ج ۱ ص ۳۰۳).

یکی از دستورالعمل‌های اجرایی اصل اخلاقی عدالت برای متولیان سایبری استفاده از

ظرفیت‌های فضای مجازی در جهت پیاده‌سازی نظام عدالت‌گرا و پیش‌گیری کننده از فسادهای جامعه به ویژه فساد نظام اداری است. حاکمیت متولیان سایبری بر اساس اصل عدالت باید با بهره‌گیری از فناوری و ابزارهای فضای مجازی برای افزایش اثربخشی نظارت‌ها و حذف بسترها فسادزا و طراحی ساز و کار حساس و هوشمند در برابر زمینه‌های بروز فساد، جلوه‌های عدالت را در جامعه پیاده کنند.

از دیگر آینه‌های اجرایی اصل اخلاقی عدالت برای متولیان سایبری، استفاده از امکانات فضای سایبری در جهت فرهنگ‌سازی عدالت طلبی، نهادینه کردن فرهنگ مبارزه با فساد و تبعیض، رشد فرهنگ پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری مسئولان، بهره‌گیری از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی در مبارزه با بی‌عدالتی‌های اجتماعی، تقویت حساسیت عمومی با به مشارکت طلبیدن مردم و توسعه زیرساخت‌های حمایتی از افساکنندگان فساد، می‌باشد.

بعضی دیگر از مصاديق و کدهای اخلاقی عدالت ویژه متولیان سایبری عبارتند از پرهیز از اهمال کاری نهادهای سیاستگذاری و حاکمیتی از وظایف محوله از جمله شبکه ملی اطلاعات؛ دقت سیاست‌گذاران درباره اطلاعات درست و کارشناسی و موازنیت بر اطلاعات گمراه‌کننده در جهت تصمیمات سایبری؛ غفلت نورزیدن ناظران و سیاست‌گذاران از رذائل اخلاقی و جرایم سایبری؛ پرهیز از فیلترینگ و بهره‌گیری از ساز و کارها و جایگزین‌های بهتر؛ تمهید زیرساخت‌های امنیتی برای جلوگیری از هک و سرقت‌های اینترنتی؛ مراقبت از سوء استفاده صاحبان نرم‌افزارها از اطلاعات کاربران؛ عمل کردن مستولین به وعده‌ها و مسئولیت‌های سایبری خود؛ تصویب قوانین در راستای فضای سایبری اخلاقی و فراهم کردن شرایط آن.

یکی از چالش‌های اخلاقی ویژه نهادهای متولی فضای سایبر، دوگانگی اخلاقی حفظ امنیت اخلاقی فضای مجازی و نیز امنیت کشور و حفظ حقوق و آزادی‌های شهروندان دنیای مجازی اعم از حق آزادی بیان، حق فعالیت آزاد، حق دسترسی آزاد به شبکه‌های اجتماعی، حق حریم خصوصی و ... است. از سویی نهادهای حاکمیتی به لحاظ اخلاقی موظف به حفظ امنیت شهروندان و جامعه هستند و از سویی موظف به تأمین حقوق و آزادی‌های سایبری و جلوگیری از تعرض و به خطر افتادن آن هستند. در مواردی عمل به هر دو وظیفه برای نهادهای حاکمیتی ممکن نیست و چاره‌ای جز عمل به یکی از آن دو وزیر پا گذاشتن دیگری وجود ندارد. چنین موقعیتی را در علم اخلاق اصطلاحاً «تزاحم اخلاقی» یا تزاحم حکمی امثالی گفته می‌شود.^۱

۱. تزاحم حکمی امثالی حالتی است که قدرت لازم برای انجام همزمان هر دو فعل متزاحم، از مکلف سلب شده و او

راه برونو رفت از این تراحم اخلاقی آن است که متولیان سایبری ابتدا باید توجه داشته باشند که هیچ نهاد و مقامی نمی‌تواند به بهانه‌های گوناگون، حقوق و آزادی‌های سایبری شهروندان دنیای مجازی را مورد تعرض و تهدید قرار دهد و یا با اتخاذ سیاست‌ها و روش‌های اشتباہ و منفعالنهایی، حقوق و آزادی سایبری آنان را سلب و یا محدود سازد. تنها در صورتی مجاز هستند که حقوق و آزادی سایبری را با ابزارهایی مانند فیلترینگ، پارازیت، کاهش سرعت یا قطعی شبکه محدود کنند که فضای مجازی و آزادی سایبری کاربران موجب تجاوز و سلب حقوق مادی و معنوی دیگر افراد شده و یا امنیت کشور را دچار مشکل حاد و اساسی کند که هیچ راه مقابله و مجازاتی با آن به غیر از سلب و محدود کردن حقوق شهروندان سایبری وجود نداشته باشد که در این صورت سلب حقوق و آزادی سایبری افراد باید به موجب حکم قانون، موقت، محدود و به قدر ضرورت، صورت گیرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱۱۹

امروزه فضای مجازی در کنار فراهم نمودن زمینه فضایی‌های اخلاقی، زمینه غیر اخلاقی را نیز تهیه کرده است. از این‌رو، لازم است در مقابل این جنبه منفی فضای مجازی ایستادگی کرد. از آموزه‌های وحیانی دین اسلام به دست می‌آید که برای ایجاد فضای مجازی اخلاقی، توجه فراوانی به اصل اخلاقی عدالت و لزوم رعایت آن توسط افراد مرتبط با فضای مجازی اعم از تولیدکنندگان و مرّوحان محتوای سایبری، کاربران و استفاده‌کنندگان عادی از فضای مجازی و نهادهای حاکمیتی کرده است. اگر این افراد در فعالیت‌های سایبری و تعاملات مجازی محور رفتار سایبری خود را عدالت قرار دهند و بر اساس آن حقوق خود و دیگران را رعایت کنند، چنین چیزی می‌تواند پایه‌های یک فضای مجازی سالم و اخلاقی را در عصر دیجیتال بناسن. در مقابل، اگر مرتبطان با فضای مجازی محور رفتار و فعالیت‌های سایبری خود را زیر پا گذاشتن عدالت قرار دهند، شاهد فضای سایبری پر از ظلم و تجاوز به حقوق دیگران و سرشار از ردائل اخلاقی خواهیم بود.

عدالت در فضای مجازی در معانی مختلفی چون یکسان رفتار نمودن بین افراد، محروم

برای امثال وظیفه‌های که گردن گیر شخص او شده، دچار تراحم شده است (نجرزادگان و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۵۷).

فهرست منابع

۱۲۰

* قرآن کریم
** نهج البلاغه

نساختن دیگران از دسترسی به حقوق و قرار دادن هر چیز در جای خود، مرااعات حدود و ...
 بکار گرفته می شود. دامنه عدالت در فضای مجازی، می تواند تمام رفتار سایبری افراد مرتبط با
 فضای مجازی حتی جزئی ترین افعالی که از آنان سر می زند، در بر گیرد. مطابق اصل اخلاقی
 عدالت در فضای عدالت، تمام مرتبطان با فضای مجازی در هر موقعیت سایبری که
 قرار می گیرند، موظفند خود را به فضیلت «عدالت» آراسته و از مسیر حق منحرف نگردند و
 مواطب کردار و گفتار سایبری خود باشند و خود را از کارهایی که آنان را از مسیر عدالت خارج
 می سازد، حفظ کنند.

- ابن أبي جمهور، محمد بن زین الدین. (۱۴۰۳ق). عوالي اللئالي العزيزية في الأحاديث الدينية. (چاپ اول).
 قم: مؤسسه سید الشهداء (ع).
- اترک، حسین. (۱۳۹۲). معانی عدالت در اخلاق اسلامی. فصلنامه علمی-پژوهشی فلسفه و الاهیات.
 ش ۱. ص ۱۰۲-۱۲۶.
- پاینده، ابو القاسم. (۱۳۸۲). نهج النصاحة. (چاپ چهارم). تهران: دنیای دانش.
- تهرانی، مجتبی. (۱۳۹۲). اخلاق الهی. (چاپ اول). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه
 اسلامی.
- جوهری. (۱۴۲۶ق). صحاح اللغة. (چاپ چهارم). بیروت: نشر دار احیاء التراث العربي.
- حسینی قلعه بهمن، سید اکبر. (۱۳۹۶). تحلیل کُد اخلاقی محبت در آئین کاتولیک. فصلنامه
 علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی. شماره ۳. ص ۹۲-۱۱۰.
- حسینیزاده، سیدعلی. (۱۳۹۹). غایت تربیت از دیدگاه اسلامی. فصلنامه علمی تربیت اسلامی. ۱۵
 (۳۱). ص ۶۷-۸۷.
- دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۹۰). نسبت عدالت و اخلاق در نهج البلاغه. فصلنامه حدیث اندیشه. ش
 ۱۲. ص ۳۱۵.

- دیبا، حسین. (۱۴۰۰). نقش همدلی در درک و تحقق اصول عدالت کیفری مطلوب. فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی. ش. ۱۰. ص. ۴۹-۷۲.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد. (۱۳۸۲). مفردات الفاظ القرآن کریم. (تحقيق: صفوان عدنان داودی). چاپ سوم. قم: ذوی القربی.
- رحمتی، حسینعلی. (۱۳۹۶). تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی؛ ضرورت‌ها و بایسته‌ها. مجموعه مقالات منتخب همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتألهین. (چاپ اول). تهران: انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- زبیدی، محمد مرتضی. (بی‌تا). تاج العروس. کویت: دارالهداية.
- شجاعی، امیراحمد. (۱۳۹۲). آین زندگی (اخلاق کاربردی). (چاپ اول). قم: دفتر نشر معارف.
- صانع‌پور، مریم. (۱۳۹۶). اخلاق شهروندان دنیای مجازی با تمرکز بر قرآن کریم و نهج البلاغه. (چاپ اول). تهران: انتشارات بنیاد نهج البلاغه.
- طباطبایی، سید محمد حسین (علامه طباطبایی). (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. (چاپ پنجم، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۴). الأمالی (للطوسی). (چاپ اول). قم: دارالثقافة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۲۱ق/۲۰۰۱م). کتاب العین. بیروت: دار احیاء التراث العربي.
- فیض، علیرضا. (۱۳۷۸). مبادی فقه و اصول. (چاپ نهم). تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- کلینی، یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. (چاپ چهارم، تحقیق: علی اکبر غفاری). نشر دارالكتب الإسلامية.
- گرامی، غلامحسین. (۱۳۹۶). انسان در اسلام. (چاپ ۳۳). قم: دفتر نشر معارف.
- الله‌یاری، طلعت؛ مجیدی پرست. سجاد. (۱۳۹۳). گونه‌شناسی باندهای جرم و فساد در فضای مجازی. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی. ش. ۲. ص. ۱۴۳-۱۶۵.
- مسکویه، ابوعلی احمدبن محمدبن یعقوب. (۱۳۸۴). تهذیب الاخلاق و تطهیر الأعراق. قم: انتشارات زاهدی.
- نجارزادگان، فتح الله و دیگران. (۱۳۹۷). تحلیل گونه‌های تراحم در دانش فقه و اخلاق با تأکید بر تراحم اهتمامی (اشتغالی) در حوزه اخلاق. اخلاق و حیانی. ۸(۲). ص. ۴۹-۷۴.
- نراقی، احمد. (۱۳۷۷). معراج السعاده. (چاپ پنجم). قم: انتشارات هجرت.
- نراقی، محمدمهدی. (بی‌تا). جامع السعادات. (چاپ چهارم). بیروت: مؤسسه الاعلمی للطبعات.
- واعظی، احمد. (۱۳۸۳). عدالت اجتماعی و مسائل آن. فصلنامه قیبات. ۹(۳۳). ص. ۱۸۹-۲۰۸.

